

VASY GÉZA
Árulás vagy szolgálat

Jókai Anna: *Mindhalálíg*

A hetvenes évek közepén még aligha lehetett sejteni (amit ma már, az életmű lezárultával, pontosan tudhatunk), hogy az első publikációi – 1966 – után azonnal komoly figyelmet keltő Jókai Anna pályáíve hova fog vezetni, de annyira már fontosnak számított, hogy *A magyar irodalom története 1945–1975* című irodalomtörténeti igényű áttekintés III/2. kötete érdemben foglalkozzon vele. Az egyszerűbbre tervezett, de mégis igen nagy terjedelmű akadémiai kézikönyvben *A hetvenes évek prózáiról* című fejezetben Somogyi Tóth Sándor, Fejes Endre, Gáll István, Szakonyi Károly, Kertész Ákos, Bertha Bulcsu és Jókai Anna kapott önálló fejezetet. Jókai Anna portréját Harmat Ágnes készítette. Ez a kézikönyv ugyan csak 1990-ben jelent meg, de sokkal előbb készült el, így érthető, hogy nem lépte át az 1975-ös időhatárokat. Jókai Anna portréja – ennek megfelelően – az 1974-ben megjelent *Mindhalálíg* című regénnyel zárult, azzal az elismeréssel, hogy ez „a mű az író talán legszebb könyve. Szakít az eddigi műveket karakterizáló naturalista szemlélet- és ábrázolásmóddal, jellemformálása, problémaelemzése elmélyül, írói eszközei gazdagodnak.”

E regényről – a *Kritika* című folyóirat 1975/2. számában olvasható – recenziójában Bata Imre azt írta, hogy egy pályaszakasz zárókövének látszik. Imre László a közelmúltban megjelent Jókai Anna-monográfiájában ezt azzal egészíti ki, hogy „valóban zárókő ez a regény, de ugyanilyen mértékben előre mutató tendencia is felismerhető benne. Tegyük hozzá nyomban: összefoglaló és későbbi fejlődést előlegező vonásainak hangsúlyozása nélkül is roppant érdekes és aktuális mű ez, hiszen a hetvenes évek nagyon is eleven alapkérdéséhez, az irodalomhoz, a szocialista korszakban meghatározó (és komolyan vett!) művészi léthez kapcsolódik.”

Aki ezt a regényt 1974-ben vagy később bármikor végigolvasta, legelőször alighanem elbizonytalanodott a mű címével kapcsolatban. A regény jelenidejében egy férfi és felesége elhúzódó egzisztenciális válságot élnek meg, sorsukat szinte kibírhatatlanak, elviselhetetlennek tartják. A történés utolsó perceiben mégis visszatálnak egymáshoz, s „kézen fogva

indulnak, mint a testvérek...” A „mindhalálíg” kijelentés tehát igazából csak a jövőre vonatkozhat, nem a szereplők sorsának a kezdetére, hanem a remélt folytatásra, a távoli befejezésre. A cím jelentéskörébe a „rendületlenül” fogalma is beletartozik, a hősök sorsát olvasva azonban a kétségek az erősebbek.

Jókai Anna *Átvilágítás* című önéletrajzi könyvéből sok mindent megtudhatunk a mű létrejöttének körülményeiről: „Belemerültem az új regénybe. Mindhalálíg. 74 nyarán jelent meg – egy kiüresedő író regénye, aki úgy győzi le a válságát, hogy megírja a válság külső-belső történetét.”

Jókai Anna könyve művészregény és orvosregény egyszerre. Az igazi főszereplő Törtel Géza, híres, elismert, mindenki által számontartott író. A regény jelenideje mindössze néhány óra. Egy januári napon délután két órától házavatóra készülnek, végül este nyolc óra után becsöngetnek a vendégek.

A középkorú férfi életútja azonban korántsem volt nyílegyenes, s emlékeiben sorra felidéződnek múltjának lényeges epizódjai. Az ostrom alatt katona lett, de betegségére hivatkozhatott, s így csak belső, szinte civil szolgálatra osztották be. A Rákosi-korban újságíró volt, sorra készítette lelkes riportjait. 1956 októberének forradalma után vizsgálati fogságba került, de aztán szabadon engedték, „csak” állását vesztette el, tüzelőszállító lett, majd egy irodában dolgozott. Egy reménytelennek tűnő átmeneti periódust követően szerelmes lett, megnősült, majd született egy lánya, aki néhány év múlva hirtelen meghalt, s ezzel a férfi házassága is tönkrement. Magányos albérlőként kezdett el prózát írni, már a hatvanas évek közepe táján, s igen hamar ismertté vált.

Törtel első felesége, Gabriella úgy érezte, hogy révbe érkezett, gyereke is szépen fejlődik, boldog, s igazából nem tudta, hogy mi bántja a férjét. Később átlátta, hogy a férfi írni szeretne, bár egyelőre írásra képtelen. Valami rendkívüli eseményre várt, hogy széthulljon minden, ami őt gátolja, s ezt kapta meg a tragikus halállal. Az asszony egyértelműen fel is ismerte e fontos lélektani összefüggéseket. Ám a cselekménynek ez a szála – sajnálatos módon – elvarratlan marad; még az sem érthető, hogy újabb albérlésbe miért vitte magával a kislány fejfáját a majdani író.

Törtel – már híres alkotóként – egy író-olvasó találkozón ismerkedett meg egy orvosnővel, aki hamarosan a felesége lett. Hat éve élnek együtt, ebből következően az író mintegy tíz éve kezdett el publikálni. Eddig egy garzonlakásban éltek, most költöztek egy

budai, a hegyekre panorámás, első emeleti, 94 négyzetméteres öröklakásba – olyan házba, ahol mindössze 6 lakás található. A kívülálló szerencsés embernek gondolhatná Törtelt. Alkotói és szemléleti válsága fokozatosan tárul fel az olvasó előtt.

Törtelnek az a baja, hogy már fél éve nem tud írni. Az ihlet kifejezést kerüli a regény, de ez az író nagy gondja. Igaz, nem először fordult ez elő nála. Felidézük a korábbi *Tigrisének* című regényt, amely ugyancsak hosszabb hallgatás után vált nagy sikerré. Am a válságnak ez a része csak felszíni. A regényíró – ha egy újabb művet alkot meg – annak során valamiféle személyiség-átváltozáson mehet keresztül. A szereplők sorsával együtt az ő szemlélete is módosul. Törtel Géza válsága alapvetően világszemléleti. Kijelenthető, hogy a regényt megalkotó Jókai Anna is hasonló kételyekkel szembesült. A sikeres fiatal író alkotói értelemben végérvényesen felnőtté vált. Ennek első bizonyítéka már a *Napok* lapjain megnyilvánult, majd a hetvenes évek második felének alkotásaiban még egyértelműbben mutatkozott meg. A tárgyas-leíró módon valóságot tükrözni kívánó realizmus helyett ekkoriban kezdett el tájékozódni a későbbiekben spirituálisnak nevezett – és kifejezetten Jókai Annára jellemző – szemlélet és alkotómódszer felé. Jókai Anna esetében ez válságnak aligha nevezhető, ám a többé-kevésbé mégiscsak alakmás Törtel Géza a *Mindhalál*ig lapjairól ekképpen tekint ránk.

A regénybeli Törtel Gézáról mint íróról voltaképpen nagyon keveset tudunk meg, ha azt keressük, hogy az eddigiekben mi jellemezte őt. Mivel lehetne őt bemutatni? A *Homok a homokon* és a *Tigrisének* regénycíme az irodalom vonatkozásában nem adnak tájékozódási pontot. Ami valamennyire eligazíthat, az leginkább a korabeli irodalompolitika. Törtel azonnal sikeres szerzőként tűnt fel. Túl voltunk már a Kádár-rendszer diktatórikus „vaskorszakán”. 1965 táján már szinte mindenki publikálhatott, a társadalomkritika is elfogadottá vált, persze csak megszábotott határok között. A hivatalosnak mondható szemléletet ebben a regényben a lakótárs, Galamb Ödön képviseli, aki már a legelső mondatokban megjelenik. Bemutatkozáskor „belső munkatárs”-nak nevezi önmagát, később bizalmi munkakört említ. Értelmezésem szerint vagy pártmunkás lehetett, vagy belügyes. Az író felesége egy vita kapcsán még azt is elképzei, hogy Galamb máris tárcsáz egy telefonszámot, ahol beszámol az író ellenzékiességéről. Amikor ez az ember váratlanul, átlátszó ürüggyel becsönget

hozzájuk, azonnal úgy szimatol, mint egy hatósági ellenőr. Még az is kérdéses lehet az asszony számára, hogy miért annyira tájékozott ez az ember? Honnan tudja, hogy a férje író? Galamb miért jelenti ki róla azt, hogy „mi bizonyosak vagyunk benne, hogy tiszták a szándékai”? Egy átlagos, normális lakótárs nem így kezdené az ismerkedést. Ez nem emberi beszéd, ez párttitkári, fejedelmi többes szám. Mások nem tolokodnának be az első délután másodszor is Törtelék lakásába azzal az ürüggyel, hogy a kislánya emlékönyvébe kérjenek írást. Végül a család ideológiai vitába keveredik Galamb szomszédal, aki tényleg funkcionáriusi tájékozottsággal fejti ki azt, amit ezen a szinten hallhatott, jegyezhetett meg az elvtársi kulturális tájékoztatókon. Ő maga ilyeneket mond: „Éppen a leglabilisabb írókat fürdetjük tejbe-vajba... Kétségtelen ellentmondás.” Azt is hozzáteszi, hogy az író „olvastatja magát. Igazságelemeket tartalmaz. De részben a visszamaradt rétegek filozófiájára spekulál, részben pedig olyan kedélyeket szít, amelyek nem aktuálisak.” A hetvenes éveket a következőképpen jellemzi: „Ez nem demokrácia, ez liberalizmus, s a dolgok jelenlegi állása mellett könnyen torkolhat anarchiába. A realitás megszabja a határokat, kérem.”

Gizella mindvégig próbálta férjét csitítani, szelídíteni. Galamb mindenestre kimondja a lényegét: „hatalmi kérdésekben nem lehet packázni. Az ember vagy szokik, vagy szokik.” Törtelnek pedig eszébe jut az a nap, amikor följelentették az Írószövetségnél, s ő elkeseredésében berúgott. Már elismert, de még kezdő íróként egyszer meghívták egy szövetségi klubestbe a Kőműves Kelemenhez címzett vendéglőbe. Odament, ám ez a regény állításával ellentétben nem klubest volt, nem is írószövetségi rendezvény, hanem egy iddogáló, alkoholizáló zürzavaros társaság – egy-két kivételtől eltekintve számára közömbös, el-lenszenves alakok – összejövele. Az úgynevezett irodalmi életből teljesen kiábrándult. Eldöntötte, hogy nem tartozik sehová. Ez a vonás nagymértékben jellemző volt a regényt alkotó Jókai Annára is. Csak az a furcsa, hogy Törtel egyetlen esetből általánosított. S a regény jelenidejének estéjén, vendégeiket várva sincs jobb véleménye az íróársakról. Okkal gondolhatta ugyan Törtel, hogy ő, mivel később kezdte írói pályáját, kimaradt a fiatalokra jellemző nemzedéki szerveződésekben, külön.

De e regény kapcsán a lehetséges olvasóközönségről is ellentmondásos kép alakul ki. Galamb szom-

széd mint olvasó a sikeres íróval szemben komoly ideológiai kifogásokat fogalmaz meg. Ugyanakkor az író nyilván nem ismerő szerelő az új és nagy lakásban, megtudva, hogy íróról van szó, kiböki: „Nem smucig az állam, ha a tevékenységét népszerűsítik.” „Világos: azt kell írni, amit megszabnak.” Erre az író kérdez: „Maga igazán így gondolja?” – „Próbálja meg másként. Mindjárt nem adják ki.”

Ugyanakkor Kincsi néni, a házaspár bejáró házvezetőnője a legnagyobb tisztelettel nyilatkozik az íróról, általában a művészekről, csak egyszerűbb, de-rűsebb történeteket várna.

Törtel írói válsága tehát döntő mértékben a hetvenes évek társadalmi viszonyaiból következik (ezt a periódust akkor hivatalosan már a fejlett szocialista társadalom építésének korszakaként határozták meg). A pártállam ekkor már a korábbinál nagyobb fokú szabadságot engedélyezett az emberek számára, de rendre visszafogta – szellemi értelemben is – a pozitív törekvéseket.

Törtelnek tehát rá kell döbennie arra, hogy egy számára adott társadalmi rendszeren belül egyéni utat kell keresnie, megtalálva azt az alkotómódszert, amelyet legcélszerűbben alighanem belső útnak nevezhetnének.

Amikor már híressé válik, a meglegedettség átmenetinek bizonyult érzését felváltja nála az önmagával szemben támasztott, követelő igény: válj igazán önmagaddá! Valami még hiányzik!

A regény cselekményvezetésének a jelenidő mellett van egy másik vonulata is: az emlékek korántsem időrendben történő, mozaikos felidézése. De ugyanennyire fontos egy harmadik vonulat is, amelyben belső monológként miniszék kapnak helyet. Ezek a monológ-töredékek nem felismeréseket ragadnak meg, hanem a keresés stációit. *Ars poetica* érvényűvé válik a szöveg: „Soha ne feledd, írás és törvény tudója: számon kérlek tőled egyszer, mi voltál. Lehetsz Júdás vagy a tanítványok között az első; de te megváltói méltóságra áhítzol, ez a te leckéd, a te nagy leckéd, mert a választás korlátozott: Júdás vagy első a tanítványok között. Árulás vagy szolgálat.”

A történet végére eljutunk odáig, hogy lényeges kérdésekben Törtel Géza szinte azonossá válik a regényt szerző Jókai Annával: „Már semmi sem lehet,

ami veletek és bennetek történik, tisztán tragikus. Tudni a »nem tudást« és mégis folytatni az emberföltött az emberben.”

Törtel kínlóda és szenvedése megérthető, de nem feltétlenül rokonszenves. A túlzott érzékenység nemcsak írókra jellemző, s a szenvedés sem. Az író öntudata a regényben túlzottan felfokozottnak tűnik.

A válságot magának az írónak kell végigszenvednie. De nemcsak őt viseli meg mindez, hanem a feleségét is. Gizella megbecsült körzeti orvos, a betegek szeretik, ő feltűnően szolgálatkész, akár este is elszalad betegéhez. Öntudatos asszony, tisztában van azzal, hogy az író mellett az orvosé is szinte kaszt-szerűen elismert szerep. Bár férjét igen nagyra tartja, úgy látja, hogy az orvos igazán gyógyít, azzal segít, az író szerepe viszont – hasznossági szempontból – kérdésesebb. Törtel öntudatával és – mondjuk ki nyíltan – „nyavalygásaival” szemben kénytelen saját értékeit hangsúlyozni.

A jelenidő néhány órája ugyanis folytonos vita, veszekedés a házaspár számára, amelyben a szakítás gondolata, a gyűlölködés is megjelenik. Egyértelmű az olvasó számára, hogy ennek a vitának akár több-éves előzményei voltak. Az orvosnő szemszögéből nézve viszont ennek a kapcsolatnak a válságossága nem válik igazán követhetővé. Gyakran sír, szemei bedagadnak, a lakásban is napszemüveget kell hordania. Bizonyos mértékig – mint a XX. században oly sokan – idegbeteg. A regény legutolsó lapjain Törtel emlékezetébe villan egy szimbolikus történet a dédapjáról, az ő természetszemléletéről, valamint egy egyszerű erdei kismadár viszontagságos sorsáról, „akinek” az élete ugyanolyan értékes lehet, mint bárki másé. S e jelenet után következik *deus ex machina*ként a korábban már említett feloldás: a férj és a feleség megtanulja elfogadni egymás értékeit. A házaspár újra egymásra talál – mindhalálig.

Törtel megoldást keresett, s végül talált is. Remélhető, hogy felesége is meg fog gyógyulni. Jókai Anna pedig e kereső regény után továbbindulhatott azon az úton, amely aztán elvezette őt a *Ne féljetelek* elfeledhetetlen csúcsáig. Az a zaklatottság, amely Törtel Gézának – és az ő révén a feleségének – a sorsát is kísérte, átsugárzott a regényt megíró Jókai Annára is, és poétikailag is kezdte átformálni.